

35. ДАВіО. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 98, 64 арк.

36. Центральний державний архів вищих органів та управління України. Ф. Р-4676, оп.1, спр. 4, арк. 56-89.

Тетяна Каросєва

КОМПЛЕКТУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ ВІННИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ (1948–1992)

У статті розглянуто комплектування етнографічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею від 1948 р., коли започаткували нині діючу інвентарну книгу, до 1992 р., коли відбулася інституалізація етнографічних досліджень в закладі. Після розграбування під час нацистської окупації колекцію так й не вдалося кількісно відновити. З'ясовано, що вона пройшла кілька етапів інтерпретації, а в її комплектуванні перейшли від систематичного підходу до тематичного.

Ключові слова: етнографічна колекція, музейна колекція, Вінницький обласний краєзнавчий музей, комплектування.

Tetiana Karoieva

THE ETHNOGRAPHIC COLLECTION'S ACQUISITION IN THE VINNYTSIA REGION MUSEUM OF LOCAL HISTORY, HERITAGE AND NATURE (1948–1992)

The article examines the ethnographic collection's acquisition in the Vinnytsia Region Museum of Local History, Heritage and Nature from 1948, when the main inventory book was created, to 1992, when ethnographic research was institutionalized in the museum. After being looted during the Nazi occupation, the collection was never quantitatively recovered. It was found that it went through several stages of interpretation, and its acquisition moved from systematic to thematic.

Keywords: ethnographic collection, museum collection Vinnytsia Region Museum of Local History, Heritage and Nature, acquisition.

У 1938 р. було проведено останній перед німецько-радянською війною 1941–1945 рр. інвентаризаційний опис фондів нинішнього Вінницького обласного краєзнавчого музею (далі – ВОКМ). Згідно з ним, етнографічні предмети розподілялися приблизно так (за тодішньою класифікацією): килими, вишивки, тканини – 2500, гончарні вироби – 1000, пурим-бретель – 600, етнографічні речі – 150 [1, с. 167], тобто приблизно 4250 одиниць збереження. За описом [1] практики комплектування тодішній підхід можна назвати систематичним.

Під час нацистської окупації Вінниці музейні колекції значно постраждали. Крім поточних дрібних втрат, у листопаді 1943 р. з

музею в Німеччину організовано було вивезено 5960 предметів, з яких етнографічними можна вважати 4660 [1, с. 175]. Різницю з довоєнними даними можна пояснити доукомплектуванням останніх довоєнних років, а також різними підходами до підрахунків.

Після війни музейникам треба було відновлювати етнографічну колекцію в дуже складних обставинах амбівалентного ставлення радянської влади до етнографії як науки. З одного боку, існування науки було легітимним, етнографічні дослідження визнавались, хоч лише в спеціалізованих закладах, з іншого боку, страх перед українським буржуазним націоналізмом, з яким асоціювалася і ця наука, обмежував тематику досліджень, спонукав до підвищеного контролю за дослідниками, аби чого не вийшло. Водночас існувало усвідомлення того, що потрібно демонструвати успіхи радянського міського та сільського побуту, досягнення та масштаб радянської народної творчості.

Така двоїста ситуація призвела до того, що тривалий час після 1920-х рр. у вітчизняній науці узагальнюючих досліджень щодо етнографічних музеїв та колекцій не проводилось. Лише за доби «відлиги» відновили профільні журнальні публікації та згадки в музейних путівниках. На межі 1970–1980-х рр. з'явилися перші праці, в яких підсумовувався музейний досвід, Буланого І. Т. та Явтушенко І. Г. про громадські музеї [2], Гудченко З. С. – музеї просто неба [3], Скрипник Г. А. – етнографічні музеї України загалом [4]. Вони підбивали підсумки розвитку етнографічного музейництва в радянській Україні. Останніми десятиліттями вчені більше зосереджуються на регіональному підході до узагальнення музейного етнографічного досвіду, утім досі ВОКМ не потрапляв в поле зору дослідників.

У цій статті розглянемо особливості комплектування етнографічної колекції ВОКМ від 1948 р., коли започаткували нині діючу головну інвентарну книгу. Цей рік знаменував закінчення низки реорганізацій фондів і початок системного їх обліку. Верхня межа – це 1992 р., коли в музеї створили спеціальний сектор етнографії і провели перший масовий науковий захід – Всеукраїнську наукову конференцію «Етнографія Поділля». Основним джерелом інформації щодо комплектування колекції стала вище згадана головна інвентарна книга (або книга вступу) музею. Хоча підходи до опису предметів неодноразово корегувалися, але в цілому інвентарні записи дозволяють ідентифікувати речі як етнографічні.

Відразу після звільнення Вінниці у 1944 р. музейними співробітниками був складений інвентарний опис того, що залишилось. До етнографічної колекції можна віднести такі групи предметів (за тодішньою класифікацією): кераміка – 18 шт., вишивка – 124 шт., одяг – 31 шт., тканини – 57 шт., килими – 16 шт., писанки – 2 ящика (55 писанок), побутові речі – 61 шт., єврейська колекція – 486 шт. [5]. Всього 795 предметів, приблизно п'ята частина (18,7 %) довоєнної етнографічної колекції музею.

Подальша доля предметів, вивезених німцями, практично невідома. За спогадами Г. І. Іванова, директора музею 1947–1952 рр., було повернуто 40 килимів, А. Г. Павловської, працівниці відділу природи, – частину гончарного посуду, а решта кераміки начебто потрапила в інші музеї. (Колеги з Харківського історичного музею ім. М. Ф. Сумцова підтверджують, що деякі предмети зберігаються в них.) Завгосп музею К. Н. Венгер також стверджував, що у музей повернулось декілька десятків килимів, а також кілька коробок з потрощеними писанками [1, с. 176, 179].

У 1948 р. було заведено чистову інвентарну книгу, яка ведеться до сьогодні. Запис предметів був зроблений за відділами. Весь етнографічний матеріал рахувався за художнім відділом. Виключення складали лише традиційні знаряддя праці, які потрапили до історичного відділу. У відділі соціалістичного будівництва траплялися фотографії радянського селянського побуту, які нині ми можемо вважати етнографічними. За художнім відділом рахувалось 147 зразків вишивки, 2 ящики з писанками (60 штук) та 4 малюнки з писанками, 5 килимів, 23 рушники, 9 плахт, 10 поясів, 4 фартухи, 8 сорочок, 2 скатерки, 4 намітки, всього 218 одиниць збереження, тобто частина збереженої після окупації колекції зникла.

Можемо припустити, що відповідно до контексту знаменитої постанови ЦК ВКП(б) «Про оперу “Великая Дружба” В. Мураделі» від 10 лютого 1948 р., ставлення до етнографічних предметів ще більше ускладнилося. Якщо до того в музеях етнографічні колекції мімікрували під народне декоративне-ужиткове мистецтво, або, ширше, народну творчість, то тепер нова ідеологічна риторика протиставлення народної творчості формалізму висувала нові вимоги до музейників, поки не зовсім зрозумілі. І частина довоєнної колекції не потрапила в новий інвентар. Більше того, упродовж 1949–1951 рр. жодного профільного предмету в музей не надійшло. Як зразки народної творчості можна лише згадати вишиті панно Й. Сталіна, В. Леніна, передані з обласних виставок народної творчості. Нарешті у 1952 р. музей поповнився 3 килимами, 1 сорочкою, 1 вишитим рушником, 2 відшивками, а також панно, вже присвяченими іншим героям: у 1954 р. – Тарасові Шевченкові, Карлу Брюллову, Миколі Гоголю, 1955 р. – Миколі Пирогову, 1956 р. – Івану Богуну.

На тлі «відлиги» з середини 1950-х рр. з активізацією краєзнавчого руху музей почав співпрацю з краєзнавцями й в етнічному контексті. У 1956 р. краєзнавець І. Семенюк (с. Флоріне, Бершадський р-н) передав 22 знаряддя традиційної селянської праці та побуту: сновалку, мотовило, ціп, кужель, веретено, кресало, наральник, ліхтар, каганець, щітку тощо. Але це були ще проміжні між історичними та етнографічними предмети, за тодішнім трактуванням. Невипадково наступного року з 564 набутих предметів був лише 1 етнографічний – жіноча сорочка зі Старого міста (Вінниця), тобто це був скоріше випадковий предмет, який надійшов з ініціативи місцевих

мешканців, а не працівників музею. У 1958 р. з 430 нових предметів 17 можна зарахувати до етнографічних. Завдяки співпраці з краєзнавцем Мефодієм Васильовичем Рябим (1894–1974; с. Кукавка Могилів-Подільський р-н) музей збагатився знаряддями праці ткачів (ткацьким верстатом, терткою, триногою, мотовилом, куделею, веретенем тощо), землеробськими знаряддями праці (сохою, вилами), хатнім начинням (відром, замком, ступкою), комплексом жіночого одягу (сорочкою, запаскою, поясом). А вже 1959 р. завдяки експедиціям в різні райони області було зібрано 52 профільні предмети самого різного призначення. Тут були й знаряддя праці, й керамічний та дерев'яний посуд, й хатнє начиння, й меблі, й одяг. Колекція поновила зростання.

Утім тимчасовий сплеск активності музею наступного року припинився. Заклад переживав тривалу стагнацію. Навколо змінювалося суспільне життя, а музей не мав ні документних, ні матеріальних, ні просторових, ні інтелектуальних можливостей реагувати на ці зміни. У 1960 р. в музей надійшло всього 37 предметів, з них 6 – з обласної виставки народної творчості. Уперше це були зразки сучасних моделей одягу – блуз, плать. У 1961 р. з 80 нових предметів до етнографічних можна зарахувати продукцію Вінницької та Городківської фабрик художніх виробів – по 2 зразки, а також ткане полотно. Вінницьке товариство художників виготовило макети віялки, борони, воза тощо. У 1962 р. надійшло 3 профільних предмети, 1963 р. – 2.

Допоки у 1963 р. не призначили нового директора Івана Зайця (1922–2007), і музей не закритися на реконструкцію, комплексного підходу до побудови нової експозиції та комплектування фондів не простежується. З приходом нового очільника починається розробка проєкту нового приміщення музею та, відповідно, нової концепції експозиції. В ній знаходиться місце для етнічної культури Поділля. За хронологічною оповіддю історії краю в одному із залів мали відтворити інтер'єр подільської селянської хати XIX ст., доповнений землеробськими знаряддями праці та інструментом для домашніх ремесл. Для побудови такої зали необхідно було доукомплектувати колекцію.

Поки йшла розробка експозиції, то практично ніяких традиційних етнічних предметів не надходило. Іноді вони потрапляли в музей з атрибуцією в «історичні». У 1964 р. вишивальниця Параска Олексіївна Березовська (1900–1986) стала заслуженим майстром народної творчості УРСР, і наступного року музей зібрав музейний комплекс про неї, до якого, крім особових документів, було включено зразки її творчості, наприклад, вишита сорочка – зразок продукції радянських художніх промислів. За такою самою логікою вшанування ударниць соціалістичної праці до колекції надійшли речі двічі Героя Соціалістичної Праці Тетяни Пилипівни Марцин (1899–1974). Її сорочка, спідниця, хустка, сапа як меморіальні речі було включено до складу колекції історичного відділу. Логіка потрапляння цих предметів

у музейну збірку була подібною до тодішнього комплектування колекції Героя Радянського Союзу, підпільниці Лялі Ратушної, якій присвоїли почесне звання у 1965 р. Предмети особистого вжитку набували реліквійного змісту. І досі «рушник Насті Присяжнюк» в музеї сприймається як скоріше меморіальна річ, а не етнографічна.

Вочевидь, десь на зламі 1965/1966 рр. приймається рішення про присутність етнографічного компонента в майбутній експозиції, оскільки активізується робота над комплектуванням колекції. Упродовж 1966 р. вона поповнилася посудом, знаряддями праці, предметами одягу та хатнім начинням селянина. В експедиціях було зібрано зразки землеробського (2), каменотесного (5), ткацького (4), гончарного (2) промислів, у 1968 р. – буряководів (9). Надалі у щорічних виїздах по області системно збирали предмети для експозиції. Почали навіть їх закуповувати.

Хоча виставки народної творчості проводилися ще до німецько-радянської війни, з 1949 р. – були щорічними, до середини 1960-х рр. декоративно-ужиткові вироби не розглядалися організаторами та учасниками як предмети музейного рівня. Десь на цьому етапі змінилося ставлення до них, і їх масово почали передавати в музей: у 1964 р. – 3 предмети (рядно та 2 скатерки), 1965 р. – 8, 1968 р. – 15, а вже у 1976 р. – 42, 1978 р. – 43. З 1969 р. виставкові експонати також почали закупати. Вочевидь, перед відкриттям музею виділили більші кошти для придбання предметів. Усього за 1969 р. у майстрів народної творчості було придбано 18 предметів. Наприклад, килим коштував 50 руб., вишите панно низзю (як правило, ідеологічного спрямування – «Ленін», «Вінниця») – 80 руб., ткани рушники – 12–13 руб., хоча старовинні домоткані рушники коштували по 2 руб.

Населення також почало реагувати на таку увагу до старовинних речей. У 1969 р. чи не вперше після війни було передано міні-колекцію зразків традиційного керамічного посуду (7 предметів), бо до того в музей потрапляли лише поодинокі предмети від місцевих краєзнавців. А з виставок народної творчості надходили переважно керамічні скульптурні композиції гончарів О. Г. Луцишина, М. Л. Бабака, С. Х. Печеного. Якщо у 1965 р. речі П. О. Березовської розглядалися як меморіальні і передавалися в музей, то вже у 1970 р. в неї закупалися її вироби, а також продукція її матері та бабусі.

Змінилося ставлення до майстрів. У 1970 р. на замовлення музею було зроблено фотопортрети заслужених майстрів народної творчості Параски Олексіївни Березовської, Миколи Леонтійовича Бабака (1935–1975), Степана Хомича Печеного (1930 р. н.).

Зміни в усвідомленні значущості етнографічних речей підкреслює те, що у ці роки в інвентарну книгу записують ті начебто зниклі предмети, які не включили в опис 1948 р. Як з'ясувалося, попри повоєнний ідеологічний контекст, співробітники зберегли експонати. Наприклад, у 1920-х рр. було зібрано чималу колекцію дерев'яних дощечок для святкового печива на єврейське свято пурим-бретель.

Вона фізично пережила нацистську окупацію та розгром музейної колекції, але 1948 р. вважалася застарілою і непрофільною. У 1964 р. збережені примірники знову були взяті на облік. На тлі нової хвилі антирелігійної боротьби в СРСР 190 релігійних обрядових дощечок стали музейними предметами як твори єврейського декоративно-ужиткового мистецтва.

Паралельно в тодішній риторичі жила теза про те, що радянській уряд створює умови для розквіту народної творчості, що демонструвалося на обласних виставках виробів художніх ремесл. Окрему позицію в пропаганді посідала ідея про використання напрацювань народної творчості на промисловому виробництві. У 1970 р. вперше цілеспрямовано музей почав комплектуватися сучасними виробами художніх промислів. З Клембівської фабрики передали вишитий рушник «Подільський дуб» К. А. Савчинської, чоловічу сорочку (купон) П. І. Коржук та К. Горобецької, жіночу блузу «Подоланка» О. І. Сапожник та Г. В. Царюк, жіночу блузу «Сніг» Г. Ф. Валенської та Г. А. Боднар. А у 1974 р. вже закупилися зразки у Вінницького об'єднання «Вінничанка», наступного року – Городківської фабрики.

Перелом був обумовлений також створенням у складі музею відділу народної творчості у 1971 р. Відтоді набуття предметів стало системним. Усвідомлено звернулися до збирання старовинних предметів, розпочалося збирання колекцій традиційної матеріальної культури без апелювання до естетичної краси або робочого побуту сільського пролетаря, утім треба вказати, що до поняття «етнічності» не апелювали. Відповідні предмети асоціювалися радше з конфесійними спільнотами юдеїв, старообрядців, католиків тощо, або узагальнено з традиційним народним побутом. І взагалі тодішня офіційна державна риторика дотримувалася ідеї про інтернаціоналізм радянського народу.

У контексті побудови нової експозиції музей потребував точкового доукомплектування певних предметів, наприклад, ярма, тину. З 1972 р. з експедицій в різні райони привозили предмети для поповнення колекцій. Тут були зразки одягу, посуду, хатнього начиння, тканих предметів інтер'єру, хатніх прикрас (насправді обрядових предметів, які трактувалися як прикраси). За окремі зразки старовинних сорочок платили досить великі для того часу гроші – 25–30 руб. (за середньої зарплатні в УРСР 1971 р. – 118,6 руб. [6, с. 357]). Тобто музей приступив до формування комплексної колекції за кількома критеріями: географічним (репрезентація всіх районів Вінницької області), хронологічним, предметно-тематичним (різних предметів). Усього за рік набули 104 предмети, у 1973 р. – 121, 1974 р. – 39, 1975 р. – 69.

Наступним помітним кроком у комплектуванні етнографічної колекції, точніше «колекції народної творчості» стало рішення про створення музею декоративно-прикладного мистецтва. З 1980 р.

простежується не лише кількісне зростання комплектування, а й географічне. В колекціях типових речей (рушники, сорочки) музейники намагалися репрезентувати всю область, скласти різноманітні комплекси одягу: повсякденні, святкові, жіночі, чоловічі, дитячі тощо. У 1980 р. колекцію поповнило – 98 предметів, 1981 р. – 56. Наступного року з огляду на фінансування усі сили було кинуте на підготовку відкриття музею. У 1982 р. 99 предметів було передано, а 215 закуплено, у 1983 р. – закуплено 83, передано 56, а вже у 1984 р., коли музей відкрили, інтенсивність закупок спала – 6 проти 177 переданих, у 1985 р. – 12 проти 43. Тут вже спрацював народний розголос про музей: люди у новостворену інституцію частіше передавали речі для їх збереженості.

На цьому етапі нарешті з'являються фото обрядових дій. Це вже предмети та фіксування радянських ритуальних дій на святі «Урожаю», Івана Купала, весіллі. Розробка радянських сценаріїв традиційних обрядів у 1970-х рр. породила відповідну атрибутику та форми реалізації, що музеї намагалися відобразити. Відділ обрядових послуг при Вінницькому облвиконкомі передав 21 предмет, які мали ілюструвати радянський весільний обряд та обряд запису дитини в РАЦСі. Якщо молодятam призначалися ритуальний факел, пам'ятна медаль, прапорець, рушник, пам'ятні стрічки для свідків та батьків, фужери, то новонародженому – накидка та пам'ятна медаль.

У 1970–1980-х рр. музейні співробітники щороку їздили в експедиції, постійно працювали з краєзнавцями та зацікавленими вінничанами. Музейний рух, який охопив і сільську місцевість, підштовхнув інтерес до старовинних речей. Але боязке ставлення до етнографії призводило до уникання її термінологічної системи, безпечнішим був мистецький погляд на предмети у контексті декоративно-ужиткового мистецтва. Звідси прагнення збирати найестетичніші зразки, а не типові. Хоча в УРСР вже діяли 4 музеї просто неба етнографічної спрямованості, на місцях, зокрема у Вінницькій області, намагалися створити подібні заклади на громадських засадах, у Львові функціонував Український державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР, а в краєзнавчих музеях продовжували уникати використання поняття «етнографічна колекція», натомість пропонуючи, наприклад, «колекцію предметів побуту та етнографії», «колекцію декоративно-ужиткових предметів». Водночас перед закладами стояла проблема сучасної інтерпретації етнічних форм, критерія етнографічності предметів, їх «фольклоризму». Наприклад, як ставитися до предметів самодіяльної народної творчості, професійної творчості або сувенірної продукції з етнічними мотивами? Словосполучення «народне декоративне мистецтво» дозволяло охопити досить широке поле предметів, але вилучало з нього масив етнічних побутових предметів, які класифікувалися як «історичні». Мистецький підхід був поширеним ще з кінця XIX ст., а у міжвоєнний період отримав підтримку з боку

радянської влади для того, щоб засвідчити успіхи у розвитку народної творчості, але в умовах модернізованого суспільства уже не спрацьовував. У 1984 р. до складу великого комплексу гніванської вчительки математики Софії Рафаїлівни Іванової, ударниці освіти 1930-х рр., серед всього іншого увійшли такі предмети: рубель, макогін, коцюба, макітра, сито, горщик, рогач, хлібна лопата, сокира, тобто типові побутові речі ще домодерної епохи. У таких обставинах поняття «етнографічна колекція» актуалізувалося і мало легалізуватися: перейти з наукового середовища в широку музейну практику.

З початком перебудови в СРСР на тлі демократизації громадсько-політичного життя почався новий етап осмислення музейної науки, зокрема щодо етнографічних предметів. З 1986 р. в інвентарній книзі ВОКМ почали відкрито фіксувати приналежність предметів до конфесійних спільнот, паралельно вперше трапляються згадки означення предметів як «українські».

На тлі перебудовчих процесів у Вінниці активізувалося обговорення відсутності в обласному центрі художнього музею. У 1987 р. на базі художнього відділу та відділу декоративно-прикладного мистецтва ВОКМ наказом Міністерства культури УРСР було утворено Вінницький обласний художній музей, якому у січні 1988 р. було передано 3903 предмети, з яких до етнографічної колекції належало 1744. З них 247 належали до групи збереження «народний живопис», 458 – «кераміка», 154 – «дерево», 885 – «тканини». (Підрахунки зроблено лише за назвами предметів в акті прийому-передачі, тому можливі невеликі похибки). Практично вся етнографічна колекція ВОКМ перейшла в новий музей, у краєзнавчому повністю залишились традиційні знаряддя праці землеробів та ремісників, деяке хатне начиння, фотоматеріали.

Перед співробітниками ВОКМ постало завдання формувати нову колекцію з акцентом на етнографічність, а не естетику предметів. Уже 1988 р. профільне зібрання збагатилось 169 предметами, 1989 р. – 213, 1990 р. – 98, 1991 р. – 43. Нова колекція називалася «предмети побуту та етнографії» і інформувала про походження, етнічну історію, господарську діяльність, побут та культуру народів Поділля.

З проголошенням незалежності України етнографічність звільнилася від ідеологічних обмежень. 1992 р. у музеї був створений сектор етнографії на чолі з Віктором Косаківським, проведено конференцію «Етнографія Поділля», на якій головний зберігач фондів Галина Гальчевська виступила з доповіддю про наявну етнографічну колекцію [7]. Вона до неї віднесла 1858 предметів, з яких 726 з групи збереження «тканини», близько 400 – знаряддя праці, 159 – побутові речі з деревини, 157 – кераміка, гончарство, 67 – радянська обрядовість та ін. Констатувала, що наявна колекція не репрезентувала всі регіони області, її етнічні спільноти, промисли та ремесла. Відтоді музей системно працює над формуванням профільної збірки.

Отже, упродовж досліджуваного періоду ВОКМ чимало працював над формуванням етнографічної колекції, утім кількісно довоєнних обсягів так й не досяг, навіть врахувавши передані в художній музей колекції: $1858 + 1744 = 3602$ предмети, а напередодні окупації міста було щонайменше 4250. Заідеологізоване сприйняття етнографічної науки вплинуло на стагнацію профільної збирацької діяльності, на інтерпретацію наявного матеріалу, прикладне його використання для висвітлення таких, наприклад, пропагандистських завдань: успіхи народної творчості та радянського побуту, інтернаціоналізація стосунків між різними етносами та інтернаціоналізм радянського народу. Принцип партійності відбивався в осмисленні колекції, яке змінювалося відповідно до лінії партії. На різних етапах в залежності від ідеологічних завдань предмети інтерпретувалися як зразки народної творчості, твори мистецтва або предмети побуту, допоки не переміг етнографічний підхід. Відзначимо, що у 1920-х рр. в його реалізації панувало систематичне комплектування, а нині переважає тематичне.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бриллине Г. Г. *К истории Винницкого областного краеведческого музея : очерки // Винница у спогадах: у 3 т. Винниця, 2019. Т. 3. С. 7–184.*
2. Буланій І. Т., Яетушенко І. Г. *Громадські музеї України. Історія, досвід, проблеми. Київ, 1979.*
3. Гудченко З. С. *Музеї народної архітектури України. Київ, 1981. 117 с.*
4. Скрипник Г. А. *Етнографічні музеї України: становлення і розвиток. Київ, 1989. 304 с.*
5. *Науковий архів Вінницького обласного краєзнавчого музею. Інвентарна книга 1944 г.*
6. *Народне господарство Української РСР в 1971 році: ювіл. стат. щорічник. Київ, 1972. 547 с.*
7. Гальчевська Г. С. *Етнографічна колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею // Етнографія Поділля : тези доп. наук. конф. Винниця, 1992. Ч. 2. С. 34-38*

Ольга Колястрок

ВІЗУАЛЬНІ СТУДІЇ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ

У статті аналізуються можливості сучасних візуальних студій для покращення підготовки вчителів історії. Візуальні і вербальні джерела є важливим засобом формування критичного мислення студентів-істориків. Робота з візуальними джерелами поглиблює знання, сприяє кращому засвоєнню і запам'ятовуванню історичної інформації під час навчання

Ключові слова: візуальні студії, історичні вербальні та візуальні джерела, навчальний процес, студенти, критичне мислення.